

Människan som individ i sociala systems omvärld. Om individ och person i Niklas Luhmanns systemteori

JAN INGE JÖNHILL
Sociologiska institutionen, Lund

Förhållandet mellan människan och samhället är ett gammalt grundproblem för de moderna samhällsvetenskaperna. Traditionellt har människan som individ setts som en del av samhället. Men det har aldrig varit utan problem. Systemteorin möjliggör en ny lösning på problemet. Niklas Luhmanns huvudtes baseras på ett nytänkande i förhållande till den sociologiska teori-traditionen. Tesen är: *människan som individ befinner sig alltid i sociala systems omvärld*. Det placerar dock inte individen i samhällsteoriens periferi. Inte heller blir individen därigenom mindre betydelsefull. Tvärtom. *Människans individualitet kan bättre beaktas i detta perspektiv*. Att betrakta människan som en del av omvärlden möjliggör att förstå henne mera komplext och mera obundet.

Intentionen i denna artikel är först och främst att presentera Luhmanns analys av förhållandet mellan människan och sociala system. Samtidigt diskuterar jag analysen i förhållande till den sociologiska tanketraditionen och, då sociologin är och förblir en empirisk vetenskap, försöker jag påvisa den systemteoretiska analysens relevans till förståelsen av problemkomplexet människa / samhälle i en aktuell kontext.¹

1. Den systemteoretiska ansatsen och frågan om människan och samhället

När människan kommunicerar eller handlar, är det då helt eller delvis fastlagt inom samhällets ramar? Hur förklarar man människans handlingsfrihet? Dessa gamla frågeställningar har tidigare aldrig kunnat ges teoretiskt tillfredsställande svar. Istället omformuleras frågorna och blir ofta fler än svaren.

Motsättningen mellan frihet och nödvändighet, som gavs en modern formulering i den kantska filosofin,² har präglat en stor del av den samhällsvetenskapliga diskussionen. En vittomfattande diskussion omkring 'nödvändigheten' som kan sammanfattas i termer av determinism, fördeterminerade strukturer, strukturfunktionalism och strukturalism har förts. På samma sätt har man diskuterat omkring 'friheten' i termer av slump, kontingens, instabilitet, rationella och irrationella val osv och, i sin senaste variant, som

kaos. Men problemet med å ena sidan individens krav på frihet och å andra sidan samhällets 'nödvändigheter' har inte funnit någon sociologisk lösning. Istället har man fortsatt att formulera problemställningen transcendentalt-eoretiskt – då man inte nöjt sig med rent ideologiska utsagor om socialismens, liberalismens respektive värdekonserveratismens 'nödvändighet'.

Hur kan man finna en generell lösning på frågan om förhållandet mellan individen och samhället? Det kan inte vara tillräckligt att, som Durkheims efterföljare eller den s k strukturmarxismen, slå fast att samhället inte bara består av en aggregation av individer utan är en struktur på en annan nivå än individplanet. Med strukturbegreppet kan man inte behandla gränsproblem och man kommer därmed inte närmare huvudfrågan om individens förhållande till samhället. Systemteorin möjliggör, som vi skall se, en lösning genom att individ och samhälle kan ges skilda referenser.

Systemteoretikern som observatör av autopoietiska system och deras omvärld

Termen systemteori kan lätt leda till missförstånd. Luhmanns utveckling av teorin har tydliggjort tesen att ett system inte kan vara ett objekt och att systemteorin följaktligen inte handlar om system som objekt. Det är helt enkelt frågan om *ett observationssätt med vilket man observerar världen som en distinktion mellan system och omvärld*. Som systemteoretiker tänker man följaktligen i termer av skillnader, differenser mellan system och omvärld eller på system i sin omvärld. Och därmed är man alltså inte kort sagt en 'systemtänkare'.

'System' kan därför inte heller som sådana förbindas med positiva – eller negativa – värden. System är i systemteorin m a o inte ett affirmativt begrepp. Medan inte minst företrädare för det ekonomiska systemet, och då i synnerhet marknaden, eller det politiska systemet eller samhällets organisationer kan framstå som systemens 'ja-sägare', är således systemteoretikern en observatör av system och deras omvärld.

Ett autopoietiskt system är ett system som själv producerar och reproducerar såväl sin egen struktur som sina egna element. Tidigare talade man inom den allmänna systemteorin om självreferentiella och självorganiserande system. Begreppet autopoiesis (som kommer från grekiskan) betyder 'självproduktion'. Med teorin om autopoietiska system accentueras autonomi ytterligare.

Talet om autonoma och operationellt slutna system förefaller vara svårsmält för många sociologer. Hur kan alltså sociala system tänkas som 'själv-producerande'? Kritiker har talat om en ny metafysik. Men det kan lätt avvisas. Knappast någon menar väl att ord som bil, en förkortning av automobil, som betecknar 'själv-rörlig', eller autotrof, för 'själv-närande' (organism), eller automat, för 'själv-verkande' (apparat m m) ger uttryck för

metafysik. Dessa och andra moderna ord med prefixet 'auto-' betecknar antingen ting eller system som förhåller sig till en omvärld.³

Automater är 'själv-verkande' tekniska system. Det som gör sådana system själv-verkande är att de utgörs av feedbackmekanismer eller kybernetiska system. I komplexa tekniska system betyder det funktionsspecifika operationer som via negativ eller positiv respons återför (eller i en rudimentär mening 'reproducerar') bestämda parametrar i systemet och därmed, såvitt konstruktören fått det att verka, systemet som sådant.

Teorin om självorganiserande och senare självreferentiella och autopoietiska system utgår bl a ifrån en vidareutveckling av kybernetiken (den s k *second order cybernetics*; efter Heinz von Foerster). Autopoietiska system är då system som inte bara är 'själv-verkande' med avseende på vissa parametrar, utan som alltså själv producerar och reproducerar såväl den egna strukturen som sina egna beståndsdelar. För sociala system betyder det i första hand att kommunikation ständigt försigår och att dess förutsättningar hela tiden reproduceras av sig själv eller m a o på det egna systemets betingelser. I det moderna samhället är också funktionella system som ekonomi, politik, vetenskap osv autonoma. För t ex funktionssystemet ekonomin betyder det att de operationer eller handlingar som är nödvändiga för det ekonomiska systemet måste utföras och reproduceras av sig själv. Men liksom man inte när man talar om handlingar i allmän sociologisk mening ständigt måste tematisera vissa grundförutsättningar för allt mänskligt handlande t ex att personerna har tillgång till mat och dryck, på samma sätt utgår tesen om ekonomin som autopoietiskt system ifrån att sådana grundförutsättningar redan föreligger. Och föreligger de inte, så indikerar det snarast att det inte finns en verkande ekonomi.

Den allmänna systemteorin (*General Systems Theory*), som började utvecklas under 1940- och 50-talet, är inte en teori om generella system, utan om att det finns vissa generella principer för alla system vilka kan klagöras genom generella begrepp. De generella begreppen måste sedan respecificeras för respektive system. De händelser och operationer som kan iakttas t ex i biologiska och i sociala system är således i grunden av skilda slag. En grundläggande metod är alltså generalisering och respecification.

Ett autopoietiskt system är ett höggradigt komplext och kontingent system. 'Komplext' betyder att det består av flera komponenter så att varje del inte kan vara förbunden med varje annan del i samma system. Komplexitet tvingar därmed till ständiga val och till selektion. 'Kontingent' betyder inte att allt är möjligt, utan att systemet involverar händelser, kommunikationer eller handlingar som *varken är nödvändiga eller omöjliga* (1984a:152).⁴ Vad som kommer att realiseras, avgörs av bestämda villkor (eller konditioneringar) i praxis.

Människan som individ i sociologin

Det finns t ex levande system, psykiska system och kommunikativa, dvs sociala system. Eller m a o: organismer, medvetanden och kommunikation. Men det finns ingen systemenhet, inget slags supersystem som omfattar alla dessa. Människan kan för sig själv eller för en annan observatör iaktas som en enhet. Men hon bildar själv vare sig som individ eller som ett flertal individer system, hävdar Luhmann (1984a:67–68). Om man absolut vill uttrycka att människan ingår i systemen, så får man säga att hon s a s partiellt ingår i sådana system. Men därmed tillförs ingen ökad klarhet. Om man vill tala om tillvarons partikularisering eller fragmentarisering eller om alienation, så talar man om specifika observationssätt eller tematiseringar.

Systemteorin utgår alltså ifrån den grundläggande distinktionen mellan system och omvärld. Omvärlden utgör, med den anglosaxiske logikern Spencer Browns ord, distinktionens andra sida. Den finns där för att kunna göra skillnad, särskilja vad som tillhör och inte tillhör systemet. Men systemet har inte någon slags prioritet framför omvärlden.

Genom att placera individen i omvärlden löses, som vi skall se, en rad tidigare olösta problem. Den teoretiska omflyttningen av människan kräver dock en rad komplicerade överväganden. Samtidigt tvingar denna teori-disposition till begreppsliga klargöranden. Men det handlar om hur man skall förstå ett reellt sammanhang, inte bara en rent analytisk manöver. Och det bör så långt möjligt formuleras i anslutning till andra vetenskapers förståelse av människan, betonar Luhmann (1985a).

Tillbakablickande kan vi konstatera att en utgångspunkt i människan varit ohanterlig för de moderna vetenskaperna. Inom sociologin har således begreppet människa successivt upplösts och rekombinerats i en teoriutveckling från människa till roll och från människa till handling (1977b:34). Och systemteorin inför, som vi skall se, en central distinktion mellan människan som individ och som person med referens till omvärld respektive system.

Ser man närmare på klassikernas insatser, framgår splittringen av sociologin. Max Weber delar i princip Durkheims grundtanke att sociologin skulle kunna bedrivas fri från värdeomdömen. Men medan Durkheim satsar på vetenskaplig objektivitet (enligt samtidens standard), bildar för Weber människan som subjekt den centrala utgångspunkten för hans studier. Det är detta subjekt som har mening och ger andra mening och är källa till handlandet. Ur empirisk synvinkel motiveras Webers ståndpunkt av att individen, till skillnad från t ex klasser, förstås som det element i samhället som inte kan upplösas ytterligare. Metodiskt kunde det förefalla slående att betrakta individen som samhällets atom, som 'in-divid', och därmed det irreduktibla grundelement som sociologin måste utgå ifrån. Och Weber kunde åberopa sig på den tidigare filosofiska humanistiska traditionen för sin metodologiska individualism.⁵

Men vilken individ kan man ta som utgångspunkt? Och vilken individ, eller aggregation av individer, skall i så fall representera samhället? Webers svar går omvägen via handlingsbegreppet. Samhället konstitueras av handlandet. Något direkt svar på frågan vad som handlar när det handlande subjektet handlar får vi inte. Vi kan konkludera att människan hos Weber förblir splittrad som å ena sidan transcendentalt subjekt och å andra sidan empiriskt observationsobjekt. (Och man kan tillägga att liksom Webers individ, har ju likaså fysikens 'atom' sedan länge varit i upplösning.) I Georg Simmels kultursociologi framstår individen som subjekt genom sociala möten. Härigenom reduceras samhället till ett interaktionssystem.⁶ Kants subjektfilosofi, eller snarare i nytolkning som nykantianism, spelar sammantaget en betydande roll för både Weber och Simmel och teoritraditionen efter dem.

Skillnaden i fokusering på sociologin som vetenskap eller på subjektet är så avgörande för den följande utvecklingen att Luhmann talar om två sociologier. I synnerhet har denna centrala splittring bidragit till att någon fackenhetlig generell teori om samhället inte ens tillnärmelsevis kunnat utvecklas.⁷ Istället har splittringen tagit sig nya uttryck, bl a i form av positivismstriden mellan å ena sidan Popper och å den andra Adorno och Habermas.

Med utvecklingen av systemteorin till en teori om system och omvärld och med en andra ordningens kybernetik, möjliggörs en ny förståelse av det individuella. Luhmann är en av de första som företar en rad omdisponeringar av begrepp och omdefinitioner i denna riktning.⁸ En primär skiljepunkt ligger i differentieringen mellan organismer å ena sidan och sociala och psykiska system å andra sidan. Organismer integreras på basis av liv (i biologisk mening), sociala system och psykiska system däremot på basis av mening. Om man kan säga att organismer utgör levande helheter som består av delar, organ osv, så gäller det i varje fall inte för sociala system:

Om sociala system kan man vare sig säga att de lever som helheter eller att de består av levande delar, t ex av människor. (1971:93–94)

Det tillhör vardagligt, litterärt och ofta också samhällsvetenskapligt språkbruk att säga att människor är subjekt, subjekt är individer, och individer är personer. Men i strikt mening är det uppenbart att skilda ord tillkommit för att markera skilda betydelser. Först och främst kan sammansmältningen eller sammanblandningen av begreppen inte begrundas historiskt. Och flera försök att ange skillnad har gjorts inom modern sociologi. George Herbert Mead gör en distinktion mellan 'I' och 'me', mellan individen och dess 'sociala identitet' (efter en differentiering mellan 'self' och organismen; Mead 1972). Men den ger inte, i likhet med George Simmels försök till åtskillnad, någon klar distinktion mellan psykiskt och socialt system. Utan en sådan distinktion kan vi överhuvudtaget inte definiera vare sig det ena

eller det andra. Man har därmed inte lyckats avgränsa var en individs sociala identitet börjar eller slutar.

Försöken att särskilja ett för sig själv fragmenterat och 'situationsgivet' jag från ett socialt avrundat 'normaljag', vilket som sådant s a s får nöja sig med de sociala förväntningarna, resulterar i en version av individen (eller subjektet) som ett dubbeljag. Det leder i sin tur bara till nya problem vid avgränsandet av psykiska och sociala system. För ett sådant klarläggande, menar Luhmann (1991:166), bör man söka efter teorier med högre upplösningförmåga.

Det funktionellt differentierade samhället betyder en fullständig nydaning av det tidigare förhållande förhållandet mellan individ och samhälle. Luhmanns huvudtes skall ses i ljuset av detta. Genom hans analys framgår också varför sociologin genomgående placerat människan i samhället. I förmoderna samhällen uttrycktes människans individualitet nämligen omvänt:

Individer var tvungna att vara förankrade någonstans i samhället för att gälla som individer. Det betydde i normalfallet i en familj eller ett familjehushåll. Bara så kunde de förtjäna en individuell behandling som motsvarade sin egenart och sina förtjänster. Individualitet uppnåddes genom och endast genom inklusion i samhället. Den var såtillvida en moralisk, efter bra och dåligt differentierbar angelägenhet – och ingenting utanför moralen. Denna individualiseringens modus kunde inte uppges så länge som stratifikationen reglerade individers fördelning på familjer och därmed på skikt . . .

Först övergången till ett primat för funktionell differentiering ändrar dessa betingelser och vänder på principen för individbildning. Individer kan ju inte fördelas existentiellt på funktionssystem. Alltså kan individualitet nu inte längre bestämmas genom inklusion, utan genom exklusion (1989a:347).

Frågan hur vi skall förstå individualitet och distinktionen mellan inklusion och exklusion är ett par av delfrågorna som jag återkommer till. Närmast gäller det att inkretsa problemområdet. Hur skall den närmare analysen av förhållandet mellan människan och sociala system utformas? I Luhmanns analys kan man finna fyra huvudvägar:

1) För det första måste förhållandet mellan socialt och psykiskt system klargöras. Det sker generellt och abstrakt sett genom differensteoretiska begrepp. Detta måste så konkretiseras. Förhållandet till sociala systems övriga omvärld, dvs till andra system i omvärlden, måste samtidigt bestämmas.

2) Efter att systemen analyserats som strikt åtskilda kan, för det andra, de uppenbara förbindelserna mellan systemen närmare bestämmas. Det sker först med hjälp av det centrala begreppet strukturell koppling och respecificeras därefter med hjälp av begreppen interpenetration, socialisation, inklusion och exklusion.

3) En tredje analysväg går via en historisk rekonstruktion av det klassiska begreppet person. Människan bildar inte själv system. Först som person kan individen ingå i system. Som person kan människan inta roller och utveckla

och avveckla relationer, däribland intimitet, och hon kan ingå i socialsystemet familjen.

4) Den moderna individualiseringen har skapat ett säreget begrepp för individualitet. Filosofin betecknar människan som subjekt och detta subjekt klagat över främlingskap samtidigt som det kräver emancipation. Men människan är inte samhällets mått, vilket (den filosofiska) humanismen hävdar. Den individ som framgår ur denna analys lever inte ett oproblemiskt liv. Systemteoretiskt sett är individualiseringen ett omvärldsproblem – och ett problem som tycks bli allt större.

2. Strukturell koppling

Psykiska och sociala system

Människor träffas och samtalar med varandra. Hur skall kommunikationen beskrivas? Omedelbara iakttagelser ger vid handen att orsakskedjor löper kors och tvärs mellan medvetande och kommunikation. Också gestik eller andra kroppsliga uttryck kan involveras och sinnesorganen och hjärnan bildar en grundförutsättning för kommunikationen. Ego förnimmer en händelse, kommunicerar om det med alter, och accentuerar kanske en viss del av budskapet med hjälp av en handrörelse kombinerad med ändrat röstläge, varpå ego varseblir nya aspekter av händelsen som leder till att samtalet fortsätter osv. Kommunikationen ser alltså ut att innefatta såväl medvetandet som organismen. Men sådana observationer betyder inte att medvetande- eller kommunikationsprocessen måste följa samma väg. Med utgångspunkt i ett observationssätt som fokuserar på operativa system blir observationen en annan.

Man måste då först göra *skillnad mellan operativ slutenhets och kausal öppenhet*. De operativt slutna systemen kan mycket väl, visar det sig, vara sensibla för kausala förlopp. Utan den autopoietiska slutenhets skulle däremot medvetandet inte kunna existera. Att medvetande och kommunikation skiljer sig åt är uppenbart. Att då konstruera en enhet av båda skulle inte minst kräva en ny språk teori. Det finns lämpligare vägar. Genom att först göra en strikt åtskillnad mellan kommunikation, medvetande och organism och därefter analysera hur förbindelserna eller kopplingarna verkar, kan man visa hur organismen och medvetandet mera precist deltar vid kommunikationen.

Att medvetandet opererar som ett autopoietiskt slutet system betyder att ett medvetande inte kan knytas samman med ett annat. Tankar kan bara vidareföras och transformeras i nya tankar inom ett medvetande. Och ingen kan läsa en annan människas tankar. Dessa medvetandets operationer är uteslutande interna. Medvetandet kan inte själv kommunicera eller utföra något slag av kommunikativ operation. Kommunikation är en process som

uteslutande försigår inom sociala system, enligt Luhmann. En fullbordad kommunikation består av en information, ett meddelande och förståelse. Ett meddelande som inte innehåller någon nytt, saknar informationsvärde och kommunicerar inget. Och om förståelse, vilket inte alls måste innefatta samtycke, inte kan nå sker heller ingen kommunikation.

Kommunikationssystemet kan å sin sida inte delta i det psykiska systemets processer. Man kan inte transformera meddelanden till medvetandet för att direkt kunna påverka perceptionsförmågan.⁹ Och förståelse har i grunden inget med perception att göra. Att alter kan anse sig veta vad ego har förnummit är i sista hand en gissning som måste bekräftas eller dementeras i den fortsatta kommunikationen.

Med hjälp av distinktionen mellan psykiska och sociala system, dvs mellan medvetande och kommunikation, kan kommunikationens och alltså det sociala systemets gränser klarläggas. Från sociologisk synvinkel måste vi begränsa oss till en utblick på det psykiska systemet. Syftet är närmast att visa att denna distinktion också bidrar till att klarlägga förhållandet mellan individen och det sociala systemet.

Människor är levande organismer som utvecklats på basis av levande celler. Redan celler är autopoietiskt slutna system. Organismen bildar ett annat autopoietiskt system och hjärnan bildar ett tredje. Den mänskliga hjärnan uppvisar en hög grad av slutenhet. Dess nervimpulser saknar kontakt med omvärlden. (På sin höjd kan de irriteras av t ex kemiska substanser. Men neurologin har visat att just slutenheten gör skräckversionen 'hjärntvätt' omöjlig.) Immunsystemet är enligt en nyare forskningshypotes också ett autonomt system och likaså nervsystemet.¹⁰ Därtill kommer alltså det psykiska systemet. Men inget av dessa system ingår i det sociala systemet. I detta teoretiska perspektiv, som ansluter till empirisk forskning utanför sociologin, blir det svårt att hävda att människan som individ är en del av samhället.

Just på denna för sociologin centrala punkt omkring förhållandet mellan individ och socialt system är det svårt att finna andra hållbara formuleringar. Å ena sidan måste transcendentalteoretiska tricks kring frihet och nödvändighet (som jag inledningsvis tog upp) avvisas. Å andra sidan måste naturvetenskapliga försök att s a s lägga beslag på människan avvisas. Hit hör behaviorismen, eller i nyare tappning sociobiologin, som baseras på antaganden om determinerande superstrukturer som kan hänföras till organismen.

Hur medvetandet deltar i kommunikationen

Kommunikation och medvetande är alltså strikt operativt åtskilda. Likväl kan ingen kommunikation komma till stånd utan att medvetandet är inblandat. Hur är detta möjligt? Först kan vi slå fast att medvetandet utgör en

omvärld för det sociala systemet. Och omvänt är det sociala systemet en omvärld för medvetandet. Att de är autopoietiskt slutna system betyder alltså att de operationer som krävs för själva produktionen och reproduktionen av systemen endast sker internt. Förbindelserna mellan systemen framträder först för en observatör, alltså som observationer av andra ordningen (1990:568). Som grundbegrepp för att beteckna de observerbara förbindelserna mellan psykiska och sociala system använder Luhmann termen *strukturell koppling*.

Medvetandet löper primärt via uppmärksamhet eller fascination via perceptionen, medan kommunikationen löper som produktion av mening i en sekvens av kommunikativa händelser. Språket är den avgörande mekanismen för att koppla samman systemen. I denna mening transporterar språket kommunikationen. Å andra sidan, sett från det psykiska systemet, skapar språket en fascination som i en grundläggande mening binder perceptionen till talet. Den som talar fångar i regel omgivningens uppmärksamhet framför andra aktiviteter. Det krävs en stor insats av gestik, överröstning, motivation osv för att kunna motverka den speciella fascination som den muntliga kommunikationen ger. Skriften måste finna olika sätt att kompensera denna egenskap hos talet.

Om man således primärt observerar medvetandet inte utifrån tänkandet, utan ifrån perceptionen, är språket ett medel till att ta i anspråk och koncentrera perceptionens växlande föreställningar så att medvetandet s a s ser med. Därigenom kan medvetandet också själv konstituera ett tillräckligt mått av mening, dvs utföra en differentiering mellan aktualitet och möjlighet.

Det psykiska systemet och kommunikationssystemet upphör när systemens operationer upphör. Systemen och däribland samhället har inget inbyggt mål (telos), ingen startpunkt och ingen finalitet. Men en observatör, t ex en analytiker, kan observera en bestämd kommunikation och söka fastställa början och slut men då åter bara för en bestämd kommunikation. Istället för mål för kommunikationen, skapar den strukturella kopplingen en egendynamik som bidrar till att öka plausibiliteten för ständigt nya anslutningsmöjligheter och därmed fortsatt kommunikation. Avgörande är i denna process särskilda medier för perception och kommunikation. Till perceptionsmedierna hör ljuset för seendet, luften för hörseln osv, medan det avgörande kommunikationsmediet är språket.

Strukturell koppling utgör en selektionsform, en form som utesluter andra former. I detta fall betyder det att alla andra kanaler som skulle kunna influera kommunikationssystemet utesluts. *Kommunikationssystemet är operativt sett endast kopplat till medvetandet*. Det är i just denna mening som det autopoietiska systemet är ett operativt slutet system. Ljud, optiska eller andra fysikaliska fenomen kan inte direkt påverka kommunikationen, med undantag för rent destruktiva effekter. Påverkan via t ex röstlägen,

klang, gester, för skrift optiska skrifttecken osv kan endast ske via medvetandets perception. Den fysiska kroppsliga beröringen går likaså primärt till medvetandet och dess perceptions- och erfarenhetsregister. Först därifrån kan den vidareföras till kommunikationssystemet för att processeras av minnet och / eller direkt kommuniceras som t ex markering av vänskap eller intimitet (som ömhetsbetygelse) eller – som ett resultat av dubbel kontingens – uppfattas av den andre som förnärmande, önskat sexuellt närmande osv.

Tesen om strukturell koppling grundar sig alltså på en observation av hur dessa system opererar utifrån observationer av det egna systemet och andra system, alltså på observationer av andra ordningen. Via strukturell koppling är således kommunikationen helt och hållet avhängig av medvetandet. Å andra sidan kan medvetandet inte själv kommunicera.

Det finns flera fördelar med formen strukturell koppling. Den viktigaste är att strukturella kopplingar ökar stabiliteten därigenom att de utesluter andra former för förbindelser som samtidigt skulle kunna influera kommunikationssystemet. Den språkliga kommunikationens frihet till temaväxling, tempoväxling osv skulle vara svår att upprätthålla om systemet vore öppet för all möjlig påverkan utifrån. I kombination med andra begrepp som närmare specificerar formerna för förbindelse mellan system och omvärld, ersätter formen strukturell koppling de sociologiska termerna roll och socialisation som grundbegrepp.

En vidare konklusion av att kommunikationssystem, alltså sociala system, inte har någon förbindelse eller koppling till omvärlden som sådan är att det inte finns någon kommunikativ förbindelse mellan samhället och den ekologiska omvärlden. Omvänt finns ingen direkt ekologisk inverkan på samhället.¹¹

Interpenetration

Den strukturella kopplingen mellan psykiska och sociala system sker alltså på den operativa nivån. Vid sidan om denna koppling finns emellertid en konstitutionell form för förbindelse som i linje med systemteoretisk teoritradition betecknas interpenetration. Interpenetration betyder enligt Luhmann att ett systems enhet och form för komplexitet, och därmed strukturbildning, erhåller en funktion för ett annat system (1988:900). Penetration betecknar i denna kontext att

ett system *ställer* den egna *komplexiteten* (och därmed obestämdhet, kontingens och selektionstvång) *till förfogande för uppbyggandet av ett annat system*. I just denna mening förutsätter sociala system 'liv'. *Interpenetration* föreligger då på motsvarande sätt när detta sakförhållande ömsesidigt är givet (1984a:290).

Interpenetration betecknar m a o att ett systems operation för sitt fullföljande avhänger av att komplexa arrangemang eller dispositioner vidtagits i

omvärlden, utan att dessa kan delta operativt i systemet och därmed direkt påverka det.

Interpenetration ges i Luhmanns teori om sociala system en mera vid betydelse än hos Parsons, en skillnad som dels specifikt kan hänföras till skillnader mellan kommunikations- och handlingsteorin och dels till Luhmanns generella intention mot än mer abstrakta formuleringar. För att beteckna förbindelse-länkarna mellan handlingssystemen använde Parsons termen institutionalisering för relationen mellan det han betecknade subsystemen kultur och socialt system; internalisering eller socialisation för relationen mellan det senare och subsystemet personligheten, och inläring för relationen mellan personligheten och organismen. I sin analys av det amerikanska universitetssystemet hävdade Parsons & Platt att

institutionalization gives rise to a zone of interpenetration between the cultural and the social systems, the two components of which, . . . , crosscut one another and constitute one subsystem. Thus, the parts of two interpenetrating systems are more intimately related to each other than the parts of the two primary systems which do not interpenetrate. (Parsons & Platt 1973:36)

Interpenetration betecknar således för Parsons bara en viss slags relation. Luhmann låter däremot interpenetration i princip ersätta termer som internalisering, socialisation osv eller tilldelar de senare en annan roll (1977a:152f). Fördelen med en sådan abstraktion skall kort belägas.

Det sociala systemet är alltså endast strukturellt kopplat till det psykiska systemet. Och interpenetration är en särskild form av strukturell koppling. Som begreppen används här gäller att ”strukturella kopplingar förmedlar interpenetrationer och irritationer” (1991:174). Interpenetration används specifikt för relationer som involverar sociala system, psykiska system och biosystem. Det handlar inte, som hos Parsons, om att system går kors och tvärs över varandra eller i någon metaforisk mening tränger in i varandra och på något sätt blandas samman. Tesen om operativ slutenhets och att strukturell koppling är den enda formen för förbindelse på den operativa nivån kvarstår. De interpenetrerande systemen förblir omvärld för varandra. Systemens autonomi sätts alltså inte ifråga.

Komplexitet betyder som nämnts selektivitet, dvs att endast ett begränsat urval av former och differenser kan knytas samman. Luhmann accentuerar systemens komplexitet i detta sammanhang för att demonstrera att trots den avhängighet som uppstår genom interpenetration är likväl samtidigt större frihetsgrad och individualisering möjlig.

Själva interpenetrationsförhållandet bidrar till att medvetandets deltagande i kommunikationen via strukturell koppling i normalfallet inte tematiseras. En kommunikation mellan alter och ego förlitar sig på att medvetandets kapacitet för uppmärksamhet (eller perceptionsförmågan) och minnet är verksamt (1991:174). Normalt sett talar vi inte om medvetandet när vi kommunicerar. Kommunikationen måste m a o inte aktualisera vad som gör

att språket fungerar för att vi skall kunna samtala. Motsvarande gäller sett från det psykiska systemets sida. Medvetandet kan följa sina egna interna processer utan att det kommuniceras om dessa processer.

Begreppet kommunikation är en tredelad distinktion; varje kommunikation är en selektion av meddelande, information och förståelse. Åtminstone för att skapa ett meddelande (i varje fall i gängse mening) och för att nå förståelse krävs människor. (Information kan ju däremot transporteras t ex i datanätverk utan personers medverkan.) Således utgör varje kommunikation tillika en interpenetration. Handlingsbegreppet förutsätter å sin sida möjligheten att kunna attribuera (tillskriva) varje handling till en person. Distinktionen mellan handling och kommunikation kan därigenom relateras till mening med hjälp av interpenetration (1984a:294).

Socialisation

Teorin om socialisation har en viss spännvidd beroende av skolbildning eller författare, men gemensamt är att man med socialisation antingen avser överförandet av sociala normer, rollförväntningar osv från en grupp till en individ, eller mera generellt forandet av en individs personlighets- eller karaktärsbildning. Simmel och G H Mead har grundat teoritraditionen. Som ovan antytts ingick frågan i den större problemställningen om förhållandet mellan individ och samhälle. Individen som fördubblar sig i *I* och *me*, i personlig och social identitet, var Meads lösning på problemet med kopplingen mellan människan och samhället. Efterföljarna har dock lämnat den större problemställningen till förmån för en specialiserad socialisationsteori och därmed har man också förlorat möjligheten att mera grundligt problematisera såväl individen som det sociala systemet.

Luhmann betraktar socialisation som ett *moment av interpenetration*. Utgångspunkten är att en persons komplexitet endast kan hänföras till sociala system som kontingens (1977a:162). Den sociala kontakten – den mest elementära är interaktionen mellan alter och ego – leder till att man erfar de egna möjligheterna i denna bindning. Såväl samtycke som avvisande ('positivt' såväl som 'negativt' bemötande) selekterar moment för moment så att typiska beteendesequenser byggs upp i den fortsatta kommunikationen. Denna sekventiella uppbyggnad av den sociala kontakten betyder samverkan mellan socialitet och temporalitet, alltså meningens social- och tidsdimension. Socialisation kan således generellt definieras som

den process som genom interpenetration formar människans psykiska system och det därigenom kontrollerade kroppsliga beteendet. Begreppet griper därmed in i flera systemreferenser. (1984a:326)

Det täcker alltså såväl konformt som avvikande beteende, det innefattar det som kan värderas såväl positivt som negativt och betecknar således inte som sådant något eftersträvansvärt. På denna punkt ansluter Luhmanns definition

till den moderna socialisationsteorin som genomgående övergett en normativ definition och innefattar också t ex kriminella karriärer. En socialisationsteori som binder sig vid normer skulle inte kunna täcka och klargöra det avvikande och därför är en så generell och värdeneutral definition av vikt.

Men det systemteoretiska perspektivet medför en kritisk omvärdering av hela socialisationsteorin. Socialisation är en slags inläring. Men det är inte en inläring som en person kan besluta om eller avstå ifrån. Det är en operation som direkt kan hänföras till ett systems autopoiesis. Socialisation är således alltid liktydigt med *självsocialisation* (1984a:327; 1985b:426). Det kan aldrig handla om någon slags överföring av normer, beteendemönster eller kognitioner från personer, alltså 'utifrån', till eller på något sätt 'in i' en annan person. Även om en observatör kan iaktta en socialisation i denna mening som framträder som lyckad eller misslyckad, så förblir det en observation som är relativ till en observatör som inte observerat den som socialiserar.

Analogt kan en observatör observera en typisk skolsituation och därur dra slutsatsen att läraren lär ut kunskap som mottas av eleven. En observation av situationen som system ger däremot först och främst vid handen att man överhuvudtaget inte kan tala om överföring. (Det senare tillhör idag närmast pedagogiskt standardvetande.) Självsocialisationen är ett moment av systemets självreproduktion, alltså dess autopoiesis, och därmed en rekursiv process. Det betyder att bara om systemet redan (i någon mening) är socialiserat, kan det socialiseras.

För denna process förfogar systemet över medvetandets reflexiva förmåga, dvs förmågan att observera egna tankar. Det betyder här att medvetandet konfronteras med förväntningar; både egna och andras förväntningar som i den enskilda situationen kan uppfyllas eller negeras och resultera i besvikelse. Det uppstår m a o en *binärt strukturerad* situation och vi kan tala om binär schematisering (1985b:427; 1984a:327) eller binär *kodifiering* (1990). Sådana *binära uppkommer vid all interpenetration*. Man kan förhålla sig konform eller avvika. Båda varianterna är kontingenta:

Det är bemästrandet av denna kontingens som specificerar systemet i riktning mot individualitet. Om systemet ställer sig konformt, når det individualitet eftersom det inte avviker. Om det avviker, når det individualitet eftersom det inte förhåller sig konformt. Båda hållningarna kan hävda sig och förstärkas genom positiv feedback. Det kan, vilket är typiskt för bifurkationer, leda till ackumulering av en historia som antingen ackumuleras på konformitetens eller på avvikelens bana och som med de bestådda proven som last försvårar radikala ändringar. Optionen för den ena eller den andra sidan kan differentieras efter förväntningarnas sakområden, t ex enligt mönstret: yrkesmässigt framgångsrik, men avhängig av droger; helt misslyckad i skolan, men klarar sig i livet; en glänsande förförare och älskare, men återkommande fängelsekund; eller visserligen ärlig, men dum. . . . Ju mer differentierat det förväntansmönster som samhället producerar och ställer mot medvetandet är, desto rikare är de konstellationer som framgår på detta sätt, och desto sannolikare blir det att individerna redan därigenom skiljer sig från varandra. (1985b:429)

Det senmoderna samhällets komplexa mönster av förväntningar som individerna ställs inför, leder Luhmann till hypotesen att

avvikelsen individualiserar starkare än konformiteten (ibid).

Detta kan man anta då konformt beteende utan friktion löper med förväntningen, medan avvikelsen måste drivas igenom mot förväntningen och därigenom når högre uppmärksamhetsvärde. Uttryckt i andra termer: vid det ständiga oscillerandet mellan självreferens och referens till annan, tenderar självreferensen att svara för den avgörande kondenseringen. Starka empiriska belägg för detta förhållande finner man i synnerhet inom de senaste decenniernas ungdomskultur. Kultur är en semantisk tematisering och ungdomskulturen tematiserar nog mer än något annat avvikelse.¹² Det gäller enligt min mening paradoxalt nog också modet. Modet har ofta betraktats som normerande, men sedan länge uttrycker 'dagens mode' lika mycket avvikelens och individualiseringens princip.

Både kondensering via självreferens och via annanreferens är socialisation. Det är i denna kontext alltså inte meningsfullt att betrakta avvikande beteende, även om det lett till t ex kriminalitet, som misslyckad socialisation. Det är däremot, ur samhällets synvinkel, misslyckad bildning och fostran. Därmed kan en annan hypotes uppställas:

Ut/bildning är, till skillnad från socialisation, redan ett funktionsorienterat socialt system som just uppstår och tenderar mot utdifferentering eftersom samhället inte kan finna resultaten av socialisationsprocesserna tillfredsställande. (ibid)

Det är först under 1700-talet som tanken på ändamålsenlig ut/bildning för hela befolkningen uppkommer. Framväxten av ut/bildning som ett utvecklat socialt system dröjer ytterligare. Ut/bildningssystemet lägger från början tonvikten på fostran och disciplinering.¹³ Men samhällets ökade komplexitet och flexibilitet medför successivt att det nya måste premieras. Förhållandet återspeglas, som redan antytts, särskilt tydligt i framväxten av ett begrepp för mode (sedan slutet av 1600-talet) och dess genomslag under 1900-talet. Modet har en utpräglad koppling till socialisationen.

Interpenetrationen inbegriper, till skillnad från strukturella kopplingar, inte bara medvetandet utan också kroppen och kroppsligheten. (Parsons använde termen *behavioral system* för organismen.) Kommunikationssystem erfar interpenetrationen genom att de måste inberäkna organismen, eller närmare bestämt "egendynamiken hos människan i kroppsligt och mentalt (inkluderande medvetandet) avseende." (1988:900) Detta interpenetrationsförhållande betecknar Luhmann inklusion.

Inklusion och exklusion

Den form för interpenetration som markerar *personers koppling till sociala system* betecknas alltså med termen inklusion. Att ingå i samhället betyder att handlandet är förbundet med vissa förväntningar. Personer i segmenterade, stratifierade eller centrum / periferiorienterade samhällsformer fick sin sociala identitet i – eller ingick närmast organiskt i – det sociala system som de tillhörde. I förmoderna samhällsformer kan man sålunda tala om en *fast koppling* mellan personer och sociala system.¹⁴ Att bli utesluten ur eller frikopplad från det sociala systemet var liktydigt med fredlöshet, bannlysning osv. Denna inklusionens andra sida betecknar Luhmann exklusion.

En sådan fast bindning är inte möjlig i det funktionellt differentierade samhället. Om individers identitet skulle kunna ges en så fast koppling till enskilda funktionssystem, så skulle man vara tvungen att föreställa sig en totalt splittrad figur som över korta tidsrymder ibland helt och hållet skulle kunna identifieras med ekonomin, ibland med familjen, ibland med politiken, ibland med vetenskapen osv. Sådana föreställningar ingår i alienationsteorier, men kan inte bilda grunden för en komplex förståelse för det moderna samhället och den moderna individualiseringen. Ingen kan ju heller leva i en sådan värld. Man kan kanske bo på sin arbetsplats, men knappast i ekonomin eller i politiken. En så s s komplett *homo economicus eller animale politique* är inte möjlig. Istället måste man föreställa sig en lös form av bindning, en *lös koppling till sociala system i det funktionellt differentierade samhället*.

Den enskilde personen kan alltså inte helt och fullt ingå i något enskilt funktionssystem. Personer är inte längre socialt lokalisbara. Denna lösa koppling till funktionssystemen svarar till den moderna formen för inklusion. Samma förhållande leder å andra sidan till att *individens individualitet bestäms genom exklusion*.

Det moderna samhället förutsätter att individerna själva i en grundläggande mening exklusivt väljer och motiverar sig själva i förhållande till arbete, familjeliv, politisk aktivitet, eller deltagande i andra funktionssystem. (Detta val kan, som tidigare antytts, också uttryckas i termer av kontingens eller selektionstvång.) Också vid samarbete, Kooperation förutsätts att den enskildes insats eller bidrag i någon mening klargörs. Durkheim angav skillnaden mellan det moderna och förmoderna samhällen som en distinktion mellan mekanisk och organisk solidaritet. Men det handlar inte om skilda former för 'solidaritet' eller interpenetration menar Luhmann, utan om att det moderna samhällets starkare interpenetration samtidigt kräver både mer inklusion och mer exklusion (1984a:299). Resultatet – och problemet – går under beteckningen den moderna individualiseringen.

Inklusion och socialisation står i ett ömsesidigt förhållande till varandra, men det betyder inte att man därigenom kan tala om 'social integration'.

Både inklusion och socialisation kan tänkas öka, men det måste inte medföra mer konformitet och mindre avvikelse.

Socialisation möjliggör inklusion och inklusion konfronterar å sin sida de sociala system i vilka den enskilde (!) socialiserar sig. (1989a:165)

Å ena sidan handlar socialisation, som visats, om hur samhället i en bestämd mening formar individen, eller mera precis människan som psykiskt system. Å andra sidan är och förblir det alltså den enskilde som socialiserar sig. Vare sig inklusionsförhållanden eller socialisationen ger stöd för ett generellt tal om social integration. Den gamla sociologiska frågan om eller hur social integration är möjlig i det moderna samhället kräver en analys kopplad till differentieringsproblematiken.

3. Människan som person

Formen person

Som individ är människan alltså alltid utanför systemen, alltid i omvärlden. Placerandet av individen i samhällets omvärld betyder inte att människan kan lämnas därhän av sociologin eller att hon i någon allmän mening blir mindre betydelsefull. Det handlar istället om en annan referens. För att identifiera människan inom sociala system använder Luhmann begreppet person.¹⁵ Först som person kan den enskilda individen identifieras inom sociala system. Figuren alter och ego, som markerar en elementär interaktion, är således alltid personer.

Med denna definition anknys till det klassiska personbegreppet, samtidigt som det kan ges en formbestämning. Sedan antiken har person (lat *persona*) betecknat i tur och ordning mask, roll och rättsstatus. Inom äldre rättstradition, bl a den romerska rätten, betecknar person helt enkelt människa. (I bl a tysk-germansk rättstradition omfattade personer också djur, demoner och döda människor, vilka således kunde dömas i straffprocesser.) Från 1600-talet sker en mera markant differentiering genom att personen kopplas till rättssubjektet; en människa kan därmed först i juridisk mening vara person. Person och roll skiljs åt. Det betyder också att personen är den som besitter rättigheter. Inom filosofin kom subjektet följdriktigt att kopplas till personen. För Kant representerar personen 'det förnuftiga väsendet' och i Hegels rättsfilosofi intar subjektet som person en mycket viktig plats.¹⁶

Personer kan i linje med den klassiska definitionen inte ses som kompletta människor. Ordet person är inte synonymt med individ eller människa. En person, menar Luhmann, kan överhuvudtaget inte förstås som ett objekt (och därmed inte heller ett subjekt), utan som en slags differens, dvs en form med

två sidor. Att observera en individ som person, betyder att markera en skillnad genom vilken personen kan betecknas. Då människan är utanför sociala system, är hon på andra sidan av differensen (dvs logiskt sett en icke-person). Differensen markeras socialt genom en rad begränsningar eller inskränkningar av det individuella beteendet; eller närmare bestämt det sociala beteende som kan tillskrivas en individuell inskränkning av beteendemöjligheterna (1991:170). I alla situationer med dubbel kontingens är det nödvändigt att inskränka spelrummet. Ökningen av dubbel kontingens har framtvingat formen person. Formen person kan ses som en del av sociala system, som ett strukturelement i sådana system. Därmed måste man också göra en distinktion mellan person och psykiskt system. Personer fungerar som strukturell koppling mellan psykiska och sociala system (1990:33; 1991:174).

System befinner sig i en fortgående förändringsprocess. Strukturelementen formar det varaktiga, det stabiliserande i systemen. Kybernetikern von Foerster har infört termen *egenvärden* för objekt som uppnår och bidrar till ett visst mått av stabilitet i komplexa system. Man kan i denna mening också tala om identiteter. Luhmann menar att personer, utan att vara objekt, kan förstås som sådana egenvärden. Det betyder att de som identiteter eller strukturella kopplingar verkar stabiliserande i systemens rekursiva operationer.¹⁷

Det moderna hyperkomplexa samhället skulle inte kunna fungera utan de inskränkningar i kommunikationen till vissa kommunikations- och handlingsmönster som åtföljer människan som person, eller m a o som ger henne egenvärde. Bara som personer kan vi alltså ingå i systemen och t ex inta yrkespositioner. En sådan är författarens. Och författarens funktion är då att ingå i kommunikationssystemet samhället och mera specifikt de kommunikationer som han / hon väljer eller tvingas välja att ingå i. Det kan kanske synas föga inspirerande och inte minst för just författaren vars personliga särdrag eller individualitet i varje fall i massmedierna ofta framhävs som avgörande för drivkraften. Enligt Luhmanns kommunikationsteoretiska formuleringar kan i strikt mening bara samhället (eller kommunikationen) kommunicera. Hur bör man då uppfatta författarfiguren? Författaren, svarar han, är "ingenting annat än en artefakt av just denna kommunikation." (1989a:10)¹⁸

Detta perspektiv ger en ny förståelse för den kategori personer som ofta går under namnet de intellektuella. Den intellektuelle tillskrivs traditionellt förmågan eller motivet att belära andra eller vara ett föredöme för hur man handlar (moraliskt) riktigt. Intellektualitet förstås i denna mening som ett livskoncept. Men en sådan föreställning framhäver alltför mycket individens betydelse. Detta gäller inte minst för sociologer eller forskare överhuvudtaget. Som forskare är man inkluderad i funktionssystemet vetenskapen och därmed deltar man i den aktuella diskussionen och forskningen där. Men det medför ingen exklusiv universell rätt att bedöma eller värdera och det ställer

varken särskilda krav på moral eller i smakfrågor. Forskarpositionen kan inte determinera vad man t ex bör tycka om Mozart eller hur man förhåller sig i kärlek.¹⁹

Förståelsen av författaren – och analogt forskaren eller vilken yrkesutövare som helst – som en artefakt av kommunikation betyder å andra sidan inte alls att individen ringaktas. I det kommunikationsteoretiska perspektivet är personer underlagda funktionssystemens både specifika och generella programkoder. Kontingensvillkoret medger likväl ett överflöd av valmöjligheter för handlandet. Men som tidigare framhävts ges människan som individ sitt oberoende och sina största valmöjligheter i systemens omvärld. Att dagens massmedier försöker ge vissa yrkesfunktionärer, kanske i synnerhet politiker, ledare inom ekonomiska och andra organisationer och vissa konstnärliga aktörer, som det heter, 'ett ansikte' ändrar inte detta grundläggande förhållande. För den enskilde kan det däremot, vilket är väl omvittnat av t ex nobelpristagare, gynna karriären eller förlama den. Att säga att man sätter individen i centrum betyder således idag i första hand att den moderna individualiseringen tematiseras eller projiceras i en eller annan social kontext.

Om analysen tycks ha visat att systemen s a s klarar sig själva och individen placerats i det sociala systemets omvärld, hur kan då människan verka inom systemen? Som person kan hon verka inom systemen. Men vad gör alltså egentligen och hur intresserar oss överhuvudtaget en person i ett autopoietiskt system, alltså ett system som reproducerar sig själv? – Att säga att systemen nog inte fungerar utan människor är knappast ett tillfredsställande svar. Man kan också visa att vissa situationer medför en chans för enskilda personer att inta en viktig position. Detta allmänna svar är heller inget nytt. Att enskilda personer kan spela en viktig roll i historien under vissa strukturella betingelser, alltså genom att strukturerna tillåter det, var en tes inom bl a den ryska marxismen. Härigenom, hävdade man, kunde den franska revolutionens heroer 'förklaras' i ett strikt deterministiskt perspektiv, men framförallt kunde det egna politiska avantgardets ledarroll motiveras.

Att strukturella betingelser bildar en viktig förutsättning är uppenbart. Vissa personers uppdykande på den historiska scenen kan inte bara ses som tillfälligheter. Men därmed har man åter hamnat i en tvist om 'frihet' versus 'nödvändighet', vilken som vi sett är en återvändsgränd. Om frågan formuleras systemteoretiskt som en mera specifik fråga om attribution kan man nå längre. Frågan blir då: Vad kan överhuvudtaget attribueras den eller den personen i ett bestämt system, och vad är en följd av tidigare orsaker? Eller kybernetiskt formulerat: Vad eller vem styr och kontrollerar vad i ett kybernetiskt system? En annan och mera närliggande tematisering är genom en analys av förhållandet mellan det personliga och det opersonliga momentet i sociala relationer. Man har också talat om denna relation som en fråga om individen kontra massan.

Roller, operpersonliga och personliga relationer

Enligt en kultur- och samhällskritisk tes är det moderna samhället ett mass-samhälle där personliga relationer har allt svårare att göra sig gällande. Och om det personliga likväl kan göra sig gällande, så skulle det kunna ses som en reaktion där individen s a s försöker göra sig hörd gentemot massan.²⁰ Massteorin förefaller idag att ha övergivits till förmån för en motsatt uppfattning som starkt fokuserar på det personliga och individuella. Luhmanns tes är att *både operpersonliga och personliga relationer faktiskt kan öka samtidigt*:

I jämförelse med äldre samhällsformationer utmärks det moderna samhället av en ökning i dubbelt hänseende: genom flera möjligheter till operpersonliga och genom intensivare personliga relationer. (1982:13)

Å ena sidan ökar alltså möjligheterna till operpersonliga relationer. Det betyder att det faktiskt är lättare att kunna kommunicera inom en mängd områden i samhället även om man inte personligen känner den andre utan istället bara kan identifiera denne med hjälp av vissa rollkännetecken. Det kan gälla uniform osv för poliser och vissa andra statstjänstemän, vakter, sjukvårdspersonal, säljare osv. Det kan gälla att själva platsen är kopplad till en tjänst eller ett ämbete; t ex förutsätter man att den som sitter bak postdisken, på expeditionen, i receptionen osv har en bestämd roll.

Också Max Weber, som i regel utgick ifrån subjektet, betonade de operpersonliga relationernas betydelse inom moderna till skillnad från traditionella organisationer vad gäller beslutsprocesser och auktoritet. När chefen fattar beslut är det "den operpersonliga ordningen" som är avgörande för dennes beslut. Och medlemmarna i en organisation lyder inte chefen "som individ utan lyder den operpersonliga ordningen." (Weber 1983:148)

Rollbegreppet har länge använts för att markera operpersonliga relationer i samhället. Människans plats i skilda sociala sammanhang, alltså inom de olika funktionssystemen, beskrivs ofta i termer av roller. Enligt den gängse *rollteorin* är individen som bärare av en specifik roll formad av samhället eller får sin 'sociala identitet' av samhället. En individ eller snarare en person agerar i sin rollfunktion genom hans eller hennes förväntade beteende eller handlande. I Parsons' teori om handlingssystem förbinder rollbegreppet individ och samhälle. Det är å ena sidan förbundet med den enskilda människan. Å andra sidan är det en mera abstrakt form; en roll kan utföras likartat av flera individer (1979:594–596). Detta rollbegrepp är således avhängigt av handlingsteorin.

Begrepp och teorielement som är kopplade till handlingsteorin kan inte direkt överföras till systemteorin. Men det är inte principiellt omöjligt att rekonstruera och därigenom anpassa begrepp till en annan teori. Rollteorin visar sig dock oanvändbar, eftersom den tilldelar rollfunktionen en alltför

central betydelse. Istället får man tala om en *personteori* som opererar med bl a begreppen roll och program.

Distinktionerna mellan individ, person och roll är inte blott och bart analytiska teoretiska instrument. De används dagligen i praxis. Som person behöver en människa bara använda en begränsad repertoar av alla de egenskaper, inbegripet 'egensinnigheter', som hon tillskriver sitt eget jag och som hon attribueras av andra såsom individ. Genom att inta en roll kan hon ytterligare distansera sig.

Betydelsen av distinktionen mellan människan som individ och rollfunktionen, och den distans denna ger, har tidigare betonats av Goffman. Också Goffmans observation är att individen förefaller vara utanför samhället. Men ur hans synvinkel betyder det utanför sociologins (traditionella) domäner. Medan rollfunktionen enligt Luhmann kan placera människan som person inom sociala system, blir Goffmans slutsats att rollen åter för in henne inom sociologins område:

The concept of role distance helps to combat this touching tendency to keep a part of the world safe from sociology. For if an individual is to show that he is a 'nice guy' or, by contrast, one much less nice than a human being need be, then it is through his using or not using role distance that this is likely to be done. (Goffman 1961)

Det är i organisationer som personer intar typiska roller. De moderna organisationerna, som verkar såväl inom som utanför samhällets funktions-system, opererar i kraft av *program*. Programmen konsoliderar uppsättningar av förväntningar, formulerade i beslut, genom identifikation av problem och begränsningar inom systemen. Roller uppstår på basis av det handlingsutrymme som ges av programmen. Individens identitet i det moderna samhället kan inte tillskrivas en sådan avhängighet av en funktion i ett specifikt socialt system som en roll medför. Individens identitet är i strikt mening inte socialt definierad.

Då personbegreppet övertogs av rättsteorin markerade det en differentiering mellan roll och person. Personer kan alltså distansera sig i roller. Båda har med sociala förväntningar att göra. Person betecknar

den sociala identifikationen av ett komplex av förväntningar, som riktas mot en människa. (1984a:286)

En roll identifierar också ett komplex av förväntningar, men i en både mera abstrakt och specifik mening. En roll betecknar ett utsnitt av en människas beteende (1984a:430); man kan förväntas agera i sin roll som lärare och som elev, som patient och som läkare osv. Diskrepansen mellan förväntningarna och det faktiska beteendet kan vara iögonfallande. Detta sammanhänger bl a med att rollförväntningarna inte baseras på personkännedom. Men personkännedom är av flera skäl varken möjlig eller lämplig vid interaktion i samhällets funktionssystem. Den distans som anonymiteten ger är fördelaktig för båda parter bl a vid konfliktlägen. En opersonlig relation

belastar likaså individen mindre eller är mindre riskabel inom t ex sjukvårdssystemet, för polismakten eller inom rättssystemet.

Detta betyder dock inte att man kan tala om en tendens från personorientering till rollorientering och således generellt mera opersonliga relationer. Istället kan man observera att differensen mellan opersonlig rollorientering och 'personalisering' får ökad betydelse. Det gäller i synnerhet inom organisationer där bestämda förväntningar kan riktas direkt till personer, medan andra är kopplade till själva den formella positionen eller tjänsten (1984a:431).

Samtidigt som möjligheterna till opersonliga relationer ökar, möjliggör å andra sidan också, visar Luhmann, det moderna samhället mera intensiva personliga relationer. Det är inte främst frågan om att antalet relationer och antalet olika typer av relationer kan ökas. Antalet personliga kontakter som en individ kan ha, når ju relativt snabbt en gräns. Den moderna individualiseringen kännetecknas framförallt av att det individuella momentet i sociala relationer intensifieras. Sociala relationer kan utvecklas, i vilka individuella särdrag är avgörande för kommunikationen. Det gäller inte minst för intima relationer.

Intimitet och socialsystemet familjen

Sociologiskt sett är intima relationer å ena sidan interaktioner, dvs möten mellan människor. Å andra sidan utgör intima relationer eller familjen ett funktionssystem i samhället.²¹ I båda fallen handlar det om sociala system, men bara som interaktion om system som är att hänföra till socialdimensionen. Observationen av socialdimensionen sker i form av attributionsförhållanden. I systemteoretiska termer kan intimitet beskrivas som en form för intensiva personliga relationer i vilka

allt fler områden av en människas personliga upplevelse och kroppsliga beteende görs tillgängliga och relevanta för en annan människa och att detta sakförhållande utspelar sig ömsesidigt. Detta är endast möjligt om dubbel kontingens operationaliseras genom personlig attribution. (1984a:304)

4. Individens individualitet och identitet

Den moderna humanismen försöker s a s rädda människan genom att göra en distinktion mellan subjekt och objekt. Men vad är då detta subjekt? Sett i ett historiskt perspektiv kan subjektbegreppet förstås som en särskild bestämning av objektet, som ett särskilt slag av objekt. Humanismen betecknar henne däremot som särskilt subjekt utan objektivitet. Tankegången, som delvis bryter med den aristoteliska tingsfilosofin och dess hierarki av substanser, accidenser och relationer, framträder först under senmedeltiden.

Tematiseringen av individen sker huvudsakligen men inte uteslutande via subjektbegreppet. Vid sidan om uppkommer under 1700- och 1800-talet populationsbegreppet. En population består alltid av enskilda individer. Kultur- eller släktskapsrelaterade kännetecken som tidigare inlagrats kring individen och som dominerat all befolkningsbeskrivning, beaktas nu bara som individuella kännetecken. Det är evolutionen som sorterar individerna i en population enligt detta demografins och evolutionslärans begrepp för individualitet.

Inom samhällsvetenskaperna uppkommer senare en ambivalens i valet mellan subjektet och den populationsrelaterade och därmed statistiskt fixerbara individen. Men i filosofins behandling av människan dominerar subjektteorin. Här uppstår en säregen modern paradox: *Det moderna subjektet klagar nu å ena sidan över alienation*. Människan som lösgjort sig från sitt väsen, sina naturband står främmande inför samhället, hävdas det. *Å andra sidan kräver subjektet frigörelse, emancipation.*²²

Ordet emancipation betydde tidigare självständighet från hushållet eller myndighet i rättslig mening och användes framförallt inom adeln om en sons rättsliga frigörande från faderns makt. Men efter franska revolutionen uppfattas alla som rättsligt självständiga (ett statsmedborgarskap håller på att slå igenom osv) och ordet emancipation kopplas till en annan semantisk kontext.²³ Subjektteorin oscillerar mellan temat alienation och emancipation och försöker integrera denna dubbelydighet genom ett krav på självförverkligande. Subjektet ställs alltså inför problemet med för mycket och samtidigt för lite samhörighet. Paradoxen återspeglas inom sociologins klassiker.

Individualitet kan i det moderna samhället inte definieras socialt utan endast genom självreferens (1986:314f). Man måste således frångå varje försök att involvera föreställningar om socialitet i individen. Systemteorin placerar individen i samhällets omvärld redan genom att negera vare socialt kriterium för individualitet (1984b:3). *Socialitet och individualitet har oundgängligen skilda referenser*, system respektive omvärld. Närmare bestämt hänförs socialitet till kommunikationssystemets socialdimension, medan individualiteten alltså refererar till sociala systems omvärld.

Den sociologiska tesen att individualiseringen är en modern företeelse har ofta tolkats liberalistiskt som att först det moderna samhället ger utrymme för verklig individualism och att individualism följaktligen var otänkbar i förmoderna samhällen. En sådan jämförelse haltar eftersom individualiteten har skilda referenser i respektive samhällsform, påpekar Luhmann (1989a:155) med hänvisning till en rad antropologiska studier. Förändringen framgår genom distinktionen mellan inklusion och exklusion. Historiska och litterära källor ger stöd för tesen att individualiteten omorienteras vid övergången till det moderna samhället från att ha definierats socialt genom inklusion till att definieras genom exklusion. De förmoderna samhällenas hushållsystem gav å ena sidan föga utrymme för individualitet, såtillvida att

individuella initiativ var bundna av systemets koder (tabun, vissa sedvänjor och ritualer, för adeln från 1600-talet etikett osv). Å andra sidan var hushållssystemet inte avgränsat av funktionsprincipen utan av likhet, dvs likhet genom tillhörighet. Och mellan likar kan ett stort mått av individuell olikhet antas tillåtas.

Systemteorin ger alltså *en* lösning på grundproblemet om förhållandet mellan människan som individ och samhället. Och det är inte frågan om att upplösa en dikotomi, dvs en föregiven ursprunglig identitet mellan det individuella och samhället eller det kollektiva. Det är inte heller frågan om att på transcendentalteoretiskt manér söka en ny salomonisk lösning på förhållandet mellan frihet och nödvändighet. Lösningen ligger alltså istället i att individen placeras i samhällssystemets omvärld. Utgångspunkten är – vilket jag av metodologiska skäl hela tiden måste återkomma till – differens-teoretisk; med hjälp av huvuddistinktionen mellan system och omvärld och utgående ifrån observationer av andra ordningen, kan individen och samhället tilldelas skilda referenser och utan att den ena ges företräde framför den andra.

Individen är nu inte individ i kraft av differens, utan som enhet, som *identitet*. Som sammansatt biologiskt, psykiskt och socialt system är människan svår att identifiera som enhet. Först och främst är hon inte en social varelse rätt och slätt. Sin identitet, i gängse sociologisk mening, får individen såtillvida som hon ingår i sociala system. Det gör hon som person i interaktionssystem och genom inklusion i samhällets funktionssystem. Vilken betydelse har då personlig identitet i autopoietiska sociala system, vilka ju konstitueras genom differens? Identitet behövs överhuvudtaget ständigt för att fullborda, realisera självreferentiella processer. Men, och det är det avgörande i denna kontext, individen utvecklar sin identitet genom socialisationen och överhuvudtaget i kommunikationen. Och såtillvida formas identiteten genom ständigt nya differenser och i ständigt nya kontingenta val.

5. Individen som omvärldsproblem

För den (filosofiska-) humanistiska tanketraditionen befinner sig människan inom den sociala ordningen. Att istället betrakta människan som del av samhällets omvärld, innebär inte att hon därmed värderas som mindre betydelsefull, eftersom omvärlden är ett konstitutivt moment i differensen mellan system och omvärld. Att systemteorin placerar människan i omvärlden betyder att hon kan tillskrivas större frihet än som kan ges inom sociala system. Detta helt enkelt eftersom omvärlden alltid är mera komplex och mindre ordnad än systemet. Det ger även större frihet till 'irrationellt' och 'omoraliskt' agerande, noterar Luhmann (1984a:289). Och i sådana fall

betyder det för den observerande samhällsvetaren större krav på analysen för att kunna förstå det irrationella, vansinnet, omoralen, samvetslösheten osv. I detta perspektiv är människan inte längre samhällets mått.

Individen är, som visats, vad den är i kraft av självreferens. Individualitet kan bara förstås som självreferens. Individens krav på autonomi, eller helt enkelt på att utveckla sin individualitet leder i första hand till problem inom socialsystemet familjen. Allt fler människor väljer att leva utan familj (i varje fall i traditionell mening). Den form för socialt utanförskap som generellt betecknats exklusion, specificeras och tematiseras i socialstatistiken, i massmedierna och i den politiska debatten under nyckelord som arbetslöshet, hemlöshet, statslöshet och flyktingskap. Dessa nyckelord markerar globala växande sociala problemområden. Det ekonomiska systemet har de senaste decennierna visat sig alltmera oförmöget att ge utkomstmöjligheter åt stora människomassor. Det gäller framförallt i Afrika och andra mindre industrialiserade delar av världen, men också i ökad utsträckning i Europa och USA. Den tilltagande exklusionen visar således med all tydlighet att människan inte står i fokus för det ekonomiska systemet, utan snarare blivit till ett problem. På motsvarande sätt kan man visa att människan framstår som ett problem inom andra funktionssystem, i synnerhet inom politiken och vetenskapen och i förhållande till den moderna tekniken.

Därmed är självfallet inte sagt att individen bara kan ses som problem. Fenomenet flyktingskap tycks förvärras i varje fall på kort sikt. Men det moderna samhället fungerar ju trots allt för de flesta människor. Arbetslösheten tenderar att öka, men trots allt har eller får de flesta arbete. Intima relationer och familjen framstår som problemfylld. Men trots allt bildar människor i stor utsträckning familj. Man fortsätter att gifta sig – även om man statistiskt sett skiljer sig i ungefär samma takt. Hemlöshet är fortfarande ett marginellt fenomen. Osv.

Sociologin, menar Luhmann, motiverar sig emellertid i första hand genom problemanalys. Genom det systemteoretiska perspektivet kan man särskilja människan som samhälleligt omvärldsproblem från systemproblem som endast kan genereras av sociala system. Och såväl vad gäller människans intima relationer som ur ett globalt perspektiv framstår människan som individ i viktiga avseenden som problem. Problemkomplexet är, som antytts, direkt knutet till det moderna funktionellt differentierade samhället, eller m a o till observerbara differenser inom socialsystemet samhället och i samhällets förhållande till dess omvärld. Den närmare beskrivningen av dessa problem förutsätter en allmän teori om samhället. Individens placering i samhällets omvärld, baserad på den grundläggande distinktionen mellan system och omvärld, medför att samhället kan omdefinieras i förhållande till en gängse sociologisk definition. Ett nytt sätt att förstå samhället kan därmed skönjas. Och det betyder paradoxalt nog ett samhällsbegrepp som är mera anpassat till människan än det humanistiska.

NOTER

- ¹ Artikeln är en omarbetad och avkortad version av ett paper framlagt i Arbetsgruppen sociologisk teori vid Sociologförbundets årsmöte i Stockholm den 2–4 februari 1995. Paperet var i sin tur en omarbetad version av ett kapitel i ett pågående avhandlingsarbete. Jag tackar deltagarna i Teorigruppen för värdefulla kommentarer till paperet samt redaktör Thomas Johansson för kommentarer till denna version. Artikeln ansluter till min tidigare exposé över Luhmanns analys av individualiteten och kärleken. Se Jönhill 1993. – Referenser till Luhmann anges i texten av praktiska skäl endast med årtal. Alla översättningar är mina.
- ² Se Kant 1974:674f (den transcendentala metodläran).
- ³ Som vi vet rör sig inte bilen ur fläcken utan någon form av bränsle, men den är likväl 'själv-rörlig' i förhållande till föregångare som krävde dragare; och autotrofa organismer såsom vanliga växter är inte 'själv-närande' utan solenergi, men fastän solen lyser på de flesta är det bara dessa autotrofa organismer till skillnad från de heterotrofa djuren som klarar sig utan t ex en komplicerad matsmältningsapparat.
- ⁴ Denna till synes paradoxala definition av kontingens, vilket är ett viktigt begrepp i det följande, ansluter till teologins och modalteorins klassiska formuleringar. Jfr *Larousse Grand Dictionnaire Encyclopedique* och Blumenberg 1959. Luhmanns definition innebär en ytterligare generalisering i förhållande till Parsons' viktiga analys av *double contingency* som erfars av alter och ego som handlande subjekt.
- ⁵ 1984a:286. Jfr t ex Weber 1983:10. Om Webers metodologi, se t ex Kurt Lenk 1987: 62–66.
- ⁶ Se vidare Luhmanns analyser i 1986; 1987b; 1989a: 149f. I ett systemteoretiskt perspektiv kan å ena sidan samhället inte reduceras till eller beskrivas som enbart interaktion mellan människor eller som en organisation. Å andra sidan låter sig varken interaktions- eller organisationsteorin uppgå i samhällsteorin. I systemteoretiska termer kan vi tala om olika former för systembildning, om särskilda sociala system. Sociala systems former indelas således i: interaktioner, organisationer och samhällen.
- ⁷ Se 1987b:54–55; 1993. En vanlig beskrivning av denna splittring är i termer av en dualism mellan subjektivism och objektivism. Så Anthony Giddens. Se Giddens 1984. En sådan distinktion är dock inte relevant. Det är tillräckligt att understryka att Webers subjektorientering inte är liktydig med 'subjektivism', vilket redan framgår av Webers grunddefinition av sociologin som "en vetenskap som försöker uttolka ett socialt handlande och därigenom klargöra orsakerna till dess förlopp och verkningar." (Weber 1983:3) Jfr Kneer & Nassehi 1993:26–27.
- ⁸ Se bl a 1977a; 1987a.
- ⁹ De som hävdar det motsatta, t ex vissa österländska visdomsläror, utgår kort sagt ifrån en annan observation som först och främst beskriver medvetandet i andra termer. Huruvida man lyckas eller ej, eller vad man lyckas med saknar relevans i denna kontext. En förståelse för distinktionen mellan socialt och psykiskt system pretenderar ju vishetsläroorna inte heller. Det är däremot temat här.
- ¹⁰ Se Francisco J Varela 1987.
- ¹¹ Detta förhållande är grunden för samhällets miljöproblematik. Därmed antyds utgångspunkten för den systemteoretiska analysen av miljöproblemen.
- ¹² James Dean var den första filmstjärnan som (i mitten av 1950-talet) förkroppsligade denna form för avvikelse, visade Edgar Morin tidigt i sin kultursociologiska analys av stjärnornas tid och tidens stjärnor. Se Morin 1972:137f.
- ¹³ En omfattande forskning, i synnerhet Michel Foucaults arbeten, har visat det. Om fostran kan sägas handla om vissa normer för beteendet, handlar disciplinering mera direkt om kroppen. Luhmann diskuterar det kroppsligas semantik särskilt i 1984a:331–341 om gesten, dans, sport och begreppet symbiotiska mekanismer, och sexualiteten i 1989b. – Jag skriver 'ut/bildning' för att beteckna en faktisk dubbeltydighet i systemet.

- ¹⁴ Termen inklusion härör från Parsons som därmed avsåg förhållandet till det integrativa *social community* i sin korstabell. Men Luhmann ger som redan antytts en annan definition. Termen koppling, som en distinktion mellan fast och lös koppling, har Luhmann lånat från Karl E Weick.
- ¹⁵ Studiet av begreppet person tillhör Luhmanns nyare formanalyser. Se särskilt 1991. Tidigare talade han, liksom Parsons, om personer som "personliga system". Jfr 1977a:154; 1982:16–17; 1984a:155. Först senare har han övergett denna 'systemisering' för att undvika en förväxling mellan psykiskt system och person.
- ¹⁶ Se *Historisches Wörterbuch der Philosophie* Bd 7, Basel 1989 sp 269–338; För Max Weber var person uteslutande ett rättsbegrepp. Därför menade han att termen 'juridisk person' egentligen var onödvändig, "en tautologi, eftersom själva begreppet person är ett juridiskt begrepp." Weber 1985:225.
- ¹⁷ Muntlig komm.
- ¹⁸ Författarinnan Birgitta Trotzig har uttryckt detta likartat (i samband med utnämningen till ledamot i Svenska Akademien i april 1993): "Författaren är en ansiktslös person."
- ¹⁹ Det senare är däremot en populär uppfattning i massmedierna. Jfr Luhmann 1987c:14–37. I Luhmanns samhällsteori, som jag inte närmare kan ta upp här, framgår varför universella värden är inkompatibla med principen för funktionell differentering.
- ²⁰ Jag syftar på delar av marxismen från 1930-talet och framåt, från huvudtesen i Wilhelm Reichs teori om fascismens masspsykologi till Adorno och Marcuse i Frankfurterskolan. Jfr Reich 1973:22f (ur *Massenpsychologie des Faschismus*, 1933). Om detta idag kan anses som en heltigenom obsolet teoriväg, så reser det i varje fall frågan vad vi fått istället.
- ²¹ Om familjen som funktionssystem och dess kodifiering genom kärlek, se Jönhill 1993.
- ²² Karl Marx' ungdomsskrifter har format denna tanketradition inom sociologin och socialfilosofin. Inom marxismen betecknas en sådan paradox dialektik. För Hegel är anden istället splittrad – och fångad – i en alienerad (*entfremdet*) värld och en värld som består av ett slags alienationens negativkorrelat, vilket utgörs av tron såtillvida som denna är verklighetsflykt. Jfr Hegel 1973 särsk s 362–363 respektive Marx 1970 (flera avsnitt).
- ²³ Jfr Koselleck 1979:341–2.

REFERENSER

Luhmann, Niklas

1971. 'Sinn als Grundbegriff der Soziologie', i Luhmann & Habermas, Jürgen, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie – Was leistet die Systemforschung?*, Frankfurt a M: Suhrkamp (10:e uppl 1990).
- 1977a. 'Interpenetration – Zum Verhältnis personaler und sozialer Systeme', i *Soziologische Aufklärung*, bd 3. *Soziales System, Gesellschaft, Organisation*, Opladen: Westdeutscher Verlag (2:a uppl 1991).
- 1977b. 'Arbeitsteilung und Moral: Durkheims Theorie', i Emile Durkheim, *Über die Teilung der sozialen Arbeit*, Frankfurt (förord till första tyska utgåvan).
1979. 'Identitätsgebrauch in selbstsubstitutiven Ordnungen, besonders Gesellschaften', i Marquard, O & Stierle, K H (red), *Identität. Poetik und Hermeneutik VIII*, München.
1982. *Liebe als Passion: Zur Codierung von Intimität*, Frankfurt a M: Suhrkamp.
- 1984a. *Soziale Systeme: Grundriß einer allgemeinen Theorie*, Frankfurt a M: Suhrkamp.
- 1984b. 'Individuum und Gesellschaft', i Universitas. Zeitschrift für Wissenschaft, Kunst und Literatur, Stuttgart, Jg 39.
- 1985a. 'Die Soziologie und der Mensch', i Neue Sammlung, 25.
- 1985b. 'Die Autopoiesis des Bewußtseins', i Soziale Welt, 36.
1986. 'The Individuality of the Individual: Historical Meanings and Contemporary Problems', i Heller, C, Sosna, M & Wellbery, D E (red) *Reconstructing Individualism – Autonomy, Individuality and the Self in Western Thought*, Stanford: Stanford University Press.

- 1987a. 'Modern Systems Theory and the Theory of Society' (1968), i Meja, V, Misgeld, D & Stehr N (red), *Modern German Sociology*, New York: Columbia University Press.
- 1987b. 'Soziologie für unsere Zeit – seit Max Weber. Methodenbewußtsein und Grenzerfahrung einer Wissenschaft', i Meyer, M (red), *Wo wir stehen*, Zürich.
- 1987c. *Archimedes und wir – Interviews* (red Baecker, D & Stanitzek, G), Berlin: Merwe Verlag.
1988. 'Wie ist Bewußtsein an Kommunikation beteiligt?', i Gumbrecht, H U & Pfeiffer, K L (red), *Materialität der Kommunikation*, Frankfurt.
- 1989a. *Gesellschaftsstruktur und Semantik: Studien zur Wissenssoziologie der modernen Gesellschaft*, bd 3, Frankfurt a M: Suhrkamp.
- 1989b. 'Wahrnehmung und Kommunikation sexueller Intressen', i Gindorf, R & Hæberle, E J (red), *Sexualitäten in unserer Gesellschaft*, Berlin: de Gruyter.
1990. *Die Wissenschaft der Gesellschaft*, Frankfurt a M: Suhrkamp.
1991. 'Die Form 'Person'', i *Soziale Welt*, 42, Göttingen: Verlag Schwartz & Co.
1993. 'Gesellschaftstheorie und Normtheorie', i Trappe, P (red), *Gesellschaftstheorie und Normtheorie*: Theodor Geiger Symposium, Basel.

ÖVRIGA REFERENSER

- Blumenberg, Hans 1959. 'Kontingenz', i *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, Bd III, Tübingen.
- Giddens Anthony 1984. *The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*, Cambridge: Polity Press.
- Goffman, Erwing 1961. 'Role Distance', i *Encounters – Two Studies in the Sociology of Interaction*, Indianapolis: Bobbs-Merrill Co.
- Hegel, G W F 1973. *Phänomenologie des Geistes* (1807), Frankfurt a M: Suhrkamp.
- Jönhill, Jan Inge 1993. 'Från ideal via paradox till problem. Individualiteten och kärleken i Niklas Luhmanns systemteori', i *Sociologisk Forskning* nr 4.
- Kant, Immanuel 1974. *Kritik der reinen Vernunft*, bd 2 (1781), Frankfurt a M: Suhrkamp.
- Lenk, Kurt 1987. 'The tragic Consciousness of German Sociology', i Meja, V, Misgeld, D & Stehr N (red), *Modern German Sociology*, New York: Columbia University Press.
- Kneer, Georg & Nassehi, Armin 1993. *Niklas Luhmanns Theorie sozialer Systeme. Eine Einführung*, München: W Fink Verlag.
- Koselleck, Reinhart 1979. *Vergangene Zukunft. Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*, Frankfurt a M: Suhrkamp.
- Marx, Karl 1970. *Ökonomisch-philosophische Manuskripte*, Leipzig: Reclam.
- Mead, George Herbert 1972. 'The Self and the Organism' (1943), i *On Social Psychology. Selected Papers*, Chicago: Chicago Press.
- Morin, Edgar 1972. *Les Stars*, Paris: Éd Seuil.
- Parsons, Talcott & Platt, Gerald M 1973. *The American University*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- Reich, Wilhelm 1973. *Psykoanalys och marxism. En introduktion till socialpsykologin* 2, Lund: Röda Bokförlaget.
- Varela, Francisco J 1987. 'Autonomie und Autopoiese', i Schmidt, Siegfried J (red): *Der Diskurs des Radikalen Konstruktivismus*, Frankfurt a M: Suhrkamp.
- Weber, Max 1983. *Ökonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder* (1918/19), bd 1, Lund: Argos.
- Weber, Max 1985. *Ökonomi och samhälle. Förståendesociologins grunder* (1918/19), bd 2, Lund: Argos.

SUMMARY

Jan Inge Jönhill

Man as individual in the environment of social systems. On individual and person in Niklas Luhmann's Systems Theory.

The relation between man and society is an old and central problem in the modern social sciences. Traditionally, man has been seen as a part of society. Luhmann's main thesis, contrary to the sociological tradition, is that man as individual always belongs to an environment of social systems. The intention of this article is to present Luhmann's analysis, and at the same time to discuss it in relation to the sociological theoretical tradition and to show its actuality. Luhmann's analysis follows four main lines: First, the difference between social and psychic systems is clarified as *distinctions*; secondly, the obvious connections between these systems has to be defined. This is done through the concept of *structural coupling* and specified in terms of *interpenetration, socialization, inclusion and exclusion*; a third way of analysis focuses on the concept of *person*. Only as person is man part of a social system, and as such takes on and breaks *roles* and other social relations. Finally, the modern individuality is focused upon. Humanistic philosophy, which has strongly influenced the social sciences, signifies the modern individual as a subject. This subject, on the one hand, complains of alienation, on the other hand, demands emancipation. Consequently, the subject is confronted with the paradox of too much and, at the same time, too little solidarity.

From the point of view of social systems problems of individualization are problems of the environment of society and therefore not questions of solidarity. As employee, man is included in the economy as a functional system; as citizen in a democracy, he or she is included in a political system, etc. Without a job citizenship, etc, the individual is excluded from functional systems. The current growing global problems of the individual, in terms of unemployment, of homelessness, deplacement, etc, must be understood as being closely connected with the functional differentiation of society. By placing the individual in the environment of social systems, these societal and social problems can be analysed in a new way, and it implies, paradoxically, a concept of society more adapted to man than the one proclaimed by humanistic philosophy.